Хайдер Т.

*к.філол.н., доц., Київський національний університет імені Тараса
Шевченка (Україна)*

Hajder T.

*PhD, Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)*

**ЗАБУТІ ІМЕНА ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ –
КАЗІМЄЖ ТРУХАНОВСЬКИЙ**

**FORGOTTEN NAMES OF POLISH LITERATURE –
KAZIMEZH TRUKHANOVSKY**

Стаття присвячена польському письменнику середини ХХ століття, ім'я якого невідоме українському читачеві, проте творчість його надзвичайно цікава. Причини, через які ті або інші письменники не потрапляють в поле зору широких досліджень бувають різні. У випадку з творчістю Казімежа Трухановського – це малодослідженість у польському літературознавстві, про що лише зараз пишуть науковці. Повернення імен цікавих письменників й привернення уваги до їх творів є актуальним і цікавим завданням. Творчий спадок К. Трухановського досить обширний – це романні цикли, оповідання й новели, окремі романи. Філософія, рефлексія й утопія – це найбільш широкі характеристики творів письменника. Образність та естетичне тло романів зрозумілішим, якщо залучати доробок художників, провідним мотивом творчості котрих було пекло й блукання людських душ у пошуках божественного світла.

Ключові слова: *К. Трухановський, філософські романи, пекло, подорож/блукання.*

Polish literature is one of the leading positions not only in the Slavic world, but also well-presented at the global level. The article is devoted to the Polish writer of the middle of the twentieth century, whose name is unknown to the Ukrainian narratee, but his works are extremely interesting. The reasons why some writers do not fall into the field of wide-ranging research are different. In the case of the Kazimierz Trukhanovsky's works, this is an insufficient research of the Polish literary criticism, the researchers are writing about it only now. Returning the names of interesting writers and attracting attention to their works is an actual and interesting task. The creative legacy of K. Trukhanovsky is quite extensive - it's a

romance cycle, story and short stories, individual novels. Philosophy, reflection and utopia are the most extensive characteristics of the writer's works. The imagery and aesthetic background of the novels become clearer if we attract the work of artists, whose leading motive of creativity was the hell and the wandering of human souls in the search of divine light. The writer applied to mythologization and the magic properties of time-space measurements in the novel. Mythological and literary traditions are superimposed, as a result of which the author creates a complicated model of a labyrinthine novel.

Key words: *K. Trukhanovsky, philosophical novels, hell, travel/wandering.*

Польська література займає одну з провідних позицій не лише в слов'янському світі, а й гідно представлена на загальносвітовому рівні. Усім відомі імена нобелівських лауреатів Генрика Сенкевича, Владислава Реймонта, Віслави Шимборської чи Чеслава Мілоша. Вітчизняний читач добре знає творчість Станіслава Лема, Станіслава Віткевича (Віткація), Януша Корчака, Ярослава Івашкевича. Сучасна польська література рясніє не менш яскравими іменами, часто неоднозначно потрактованими літературною критикою. Проте, існує низка письменників, які не менш цікаві, але невідомі чи просто забуті. Серед них – польський письменник Казімеж (Казимир) Трухановський (Kazimierz Truchanowski), творчість якого практично не досліджена в Польщі й цілком невідома у нас.

Відтак, **метою** даної розвідки є привернення уваги до творчості таких письменників, що видається вкрай актуальною проблемою.

К. Трухановський народився 9 жовтня 1904 р. у Романові на Волині, помер 18 серпня 1994 р. у Варшаві. Це польський прозаїк, перекладач німецької та російської літератур, один з видатних, але дуже недооцінених польських авторів. Катастрофіст. Його книги, хоча й не повністю пов'язані з фантастикою, дуже часто коливалися на межі таких жанрів, як роман жаху, *weird fiction*, соціологічна та психологічна фантастика. Формально Трухановського часто порівнювали з Бруно Шульцем, що не сприяло створенню позитивного іміджу письменника, про якого лише тепер згадують усе частіше, визначаючи його неймовірний індивідуалізм. Він отримав освіту в Житомирі (гімназія) та Києві (вивчав медицину в Університеті), повернувся до Польщі в 1925 році. З 1925 року жив у Польщі. Дебютував у журналі "Echa Leśne". Друкувався з 1932 року, у 1936

році видав першу книгу. Він був багато років працівником Державного управління лісів. Під час окупації був лісником, працював у лісовому господарстві на території Кельце і солдатом Армії Крайової*. Після війни оселився в Лодзі, потім у Варшаві. З 1944 року видав понад десяток книг. З 1947 року він був редактором тижневика "Nowiny Literackie", потім вже займався лише творчою працею. Елементи антиутопії й фантастики є в деяких його творах, найбільш відомий (й найбільш характерний для письменника) роман «Totenhorn» (1979).

Він також був перекладачем, перекладав класику (включаючи твори Льва Толстого і Антона Чехова, Михайла Булгакова) і романи Роберта Музиля («Людина без властивостей») та Франца Кафки (Замок).

Дуже скупі біографічні відомості обмежуються місцем народження, навчання та – коротко – перебігом творчої діяльності. Що ж ми знаємо про письменника з незначних досліджень ще?

De jure К. Трухановський народився у Російській імперії. Проте, зважаючи на давню історію (яка тягнеться через історико-політичні колізії чи не від часів Кревської унії), письменник ріс на землях, що давно перебували в колі потужних впливів польської культури і мови. Хоча, коли К. Трухановський почав ходити до школи близько 1910 року, а ходив він, імовірно, до російської школи, мусив говорити російською мовою. Вдома ж, напевно, говорили польською. Як згадував сам письменник, його предки по батьківській лінії походили з земель біля Сувалок, а мати – з татар, які за часів «котрогось з польських королів» дістали у володіння землі й осіли на північному сході Польщі. Дід письменника займався виробництвом цукру і крохмалю, але з початком другої світової війни, його родина опинилася на території Радянського Союзу й згодом там

* АК., криптоніми: Polski Związek Powstańczy, PZP, Siły Zbrojne w Kraju, SZK (Польський Повстанський Союз, ПЗП, Збройні Сили в Краю, СЗК), підпільна військова організація, що діяла під час німецької окупації на території польської держави, яка існувала до 1 вересня 1939 року. Вона була створена в результаті перетворення Служби Польської Перемоги, створеної 27 вересня 1939 р., у Збройний союз, утворений 13 листопада 1939 р., а потім перейменований 14 лютого 1942 р. Наказом Верховного головнокомандувача Збройних Сил Польщі генерала В. Сікорського. Вона була підпорядкована Верховному головнокомандувачу та уряду Республіки Польща на вигнанні.

загинула. Сам же письменник у 1923 році став студентом Київського університету, але через те, що не збирався вступати до комсомолу, а також з інших ідеологічних причин швидко був виключений з університету. Його звинуватили у шпигунстві на користь Польщі й лише втеча до Варшави врятувала його від тюрми й смерті.

Один з ранніх творів – роман «*Zmowa demiurgów*» (*Змова демиургів* (1947) – з циклу романів «*Zatrute studnie*» (*Отруєні колодязі** набув великої популярності – герой твору, невдаха-художник Адольф спричиняє руйнування міста (роман критика одразу назвала «Фашизм у масці алегорії»).

Проте, К. Трухановський найбільш відомий не як автор циклу-трилогії «Отруєні колодязі» (*Zatrute studnie* (*Ulica Wszystkich Świętych*, 1936; *Apteka Pod Słońcem*, 1938; *Zmowa demiurgów*, 1947)); а як автор тетралогії «*Божі млини*» (*Młyny Boże* (*Niepokój*, 1961; *Tyranie*, 1963; *Zdejmowanie masek*, 1965; *Piekło nie zna snu*, 1967)) й роману «*Totenhorn*». Дія згаданої тетралогії, також не позбавлена антиутопічних мотивів, відбувається в таємничому, ірраціональному Місті, що символізує інституціоналізовану культуру, яка намагається нав'язати людям певні моделі дій, норм і методів поведінки.

Роман «*Zatrzaśnięcie bram*» (*Зачинення брам*, 1973) стає продовженням цих тем. Наступні твори – «*Dzwony piekieł*» (*Дзвони пекла*, 1977) і «*Totenhorn*» (Тотенхорн, 1979) також мають параболический характер з елементами наукової фантастики. Ці книги описують руйнування цивілізації Землі та її відродження на руїнах старого порядку. Наукова фантастика є своєрідним літературним костюмом, відправною точкою для роздумів, що показують сучасну цивілізацію як перехідну, непостійну систему, ворожу до людини і його природу. Інші відомі романи та оповідання К. Трухановського це психологічний роман «*Tais z biedronką, czyli Droga do nieba*» (*Таїс з сонечком, або Дорога до неба*, 1957), збірки оповідань «*Piękny warkocz Bereniki*» (*Прекрасна коса Вереніки*, 1959), «*Oratoria nosne*» (*Нічні ораторії*, 1957), «*Całowanie ziemi*» (*Цілування*

* Частина I: Вулиця Всіх святих (*Ulica Wszystkich Świętych*), 1936; Частина II: Аптека під сонцем (*Apteka Pod Słońcem*), 1938).

землі, 1972), «*Zatrzaśnięcie bram*» (Зачинення брам, 1973)). Також письменник писав дитячі книги.

Романи К. Трухановського впроваджують ряд міфологічних посилань і культурних алюзій, оперують мотивами пошуку, блукань; це рефлексивна й романтична водночас проза. Він писав параболічні романи на філософсько-психологічні теми (часто у вигляді гротескного кошмару, саме це дає підставу шукати зв'язок з прозою Ф. Кафки, Б. Шульца). Автор показав людину, змучену й безправну, пригнічену цивілізацією 20-го століття (Місто, його установи і офіси, якими блукає головний герой (тетралогія *Młyny Boże: Niepokój*, 1961; *Tyranie*, 1963; *Zdejmowanie masek*, 1965; *Piekło nie zna snu*, 1967)).

У романі *Totenhorn* (1979) і пеклом, і судом одночасно (але судом без справедливості) стає цілий світ. Роман «*Dzwony piekieł*» (Дзвони пекла (1977) створює картину Землі після екологічної катастрофи - загинули всі люди, а за ними й прибульці з іншої планети, що намагаються поневолити рештки земної цивілізації.

Твори Казімежа Трухановського нелегкі в прочитанні, вимагають високої концентрації, розуміння сучасних наративних методик. Вигаданий світ його романів, створений провидцем з надзвичайною уявою, поєднує в єдине ціле начебто суперечливі елементи, реалії повсякденного життя і сюрреалістичні образи нічних кошмарів з глибоко метафоричним і символічним значенням. Це світ, заснований на вільній грі авторської фантазії, завжди підпорядкований вищим інтелектуальним вимогам, який при цьому має надзвичайно дискретні інтеркультурні та інтертекстуальні посилання, сповнений завжди драматичними і значними проблемами екзистенційної реальності людської долі. Серед критиків є досить виразний поділ на два табори – одні – на чолі з відомим літературним критиком, професором Варшавського університету Якубом Ліханьським – вважають К. Трухановського одним з найцікавіших польських прозаїків XX століття, ставлячи його в один ряд з Бруно Шульцом та Францем Кафкою [Lichaniski: 224, 4:40], інші – вважають його творчість епігонською й малоцікавою [Ficowski: 61-73, 7]. Відтак, серед літературних взірців Трухановського найчастіше згадуються такі письменники, як Едгар По, Густав Майрінк і Тадеуш Міцінський. Пізніше

з'являються Франц Кафка і Бруно Шульц, хоча тут, незважаючи на деяку схожість, можна знайти однаково багато відмінностей. Юзеф Чехович писав в огляді творчості письменника: «Трухановський планує свої твори у величезних площинах, де все є і не є акцентом, пуентою, де сотні сторінок накладаються одна на одну, ламаючи ієрархію» [Babenko: 229]. Творчість польського письменника іноді називають візіонерською, деформативною або навіть: «творчістю з четвертого виміру». Найчастіше у нечисленних критичних оглядах його творчості писали про неоднозначність і деформацію створених Трухановським світів. Деякі бачили більше – що К. Трухановський протестує у своїх працях проти тоталітаризму, бореться за духовну свободу людини, завжди виступає в ім'я людської моралі. Також було звернено увагу на інші особливості його прози: холодний, точний стиль, уміння вихоплювати й відтворювати химерну, страшну екзотику звичайного і повсякденного життя.

Якщо поринути у безодню Інтернету в пошуках інформації про Трухановського, можна швидко вибудувати собі чіткий асоціативний ряд, у якому згадують його творчість – це Бруно Шульц, з яким сам Трухановський був особисто знайомий, з яким він листувався, іноді зустрічався й якого навіть намагався врятувати, організувавши схованку в лісах, оскільки працював лісником під час війни. На жаль, смерть спіткала Шульца раніше, перш ніж друзі здійснили план його евакуації з міста.

Це знайомство, звичайно, не випадкове. Проза Трухановського, по суті, виростає з тіні Шульцевої землі мрій та снів, хоча й набуває набагато темніші кольори – звідси асоціації в критиків з По, Майріном, Міцінським і Кафкою. Проте, часті закиди, що в Трухановського занадто багато схожого з Шульцем, що це майже плагіат і т.п. – безпідставні. Достатньо згадати певні факти – фрагменти роману «Вулиця Усіх Святих» були вислані Зигмунту Кіселевському у 1934 році до радіостудії для прочитання в ефірі. Самі автори у 1934 році ще не були знайомі, а обидва твори – «Вулиця Усіх Святих» та «Коричні магазини» Шульца вийшли майже одночасно (з різницею в часі трошки менше року), а отже писалися фактично одночасно, більше про це писав один з польських дослідників Стефан Рассальські, [Rassalski: 78-101].

Найбільш вагомими мотивами в творах письменника є мотив пекла^{*} й мотив блукання/подорожі лабіринтом, мотив лабіринту. Сам письменник це визнавав, пишучи у Вступі до одного зі своїх творів:

«Пекло не лише переслідувало мене, а й, чесно кажучи, просто приваблювало. У Божественній комедії Пекло інтригувало, в той же час Рай не мав для мене такої цінності. Але я прагнув Небес. У різних їх формах і аспектах. І, може, саме тому Пекло мене так сильно переслідувало, що я хотів до Неба. З найбільш ранніх своїх літ, майже з дитинства, коли я почав дивитися і думати, я був зашліплений, зачарований, в захваті від світу, аж до нестями. У мене завжди було багато хороших почуттів до людей, але вони не настільки обходили мене, як навколишній світ»^{**} [Truchanowski: 201].

Герої величезного – сповненого незвичайного і рідкісного в польській прозі другої половини XX століття наративного розмаху, найважливішого твору (за словами самого письменника) – романного циклу *«Młyny Boże»*, дія якого відбувається в символічному Місті, поринають у ними ж створені проблеми, борсаються у пастках, які не завжди усвідомлено самі й розставляють, намагаються боротися з тотальним абстрактним злом соціальних та політичних інституцій. Головний герой блукає цим Містом-пасткою, яке символізує лабіринтний варіант Пекла^{***}, намагаючись подолати в собі "Мінотавра", яким є його єство, внутрішнє Я, породжене нашою хворою цивілізацією. Місто-пекло – це метафора нашої дійсності, з якої автор разом зі своїми героями шукає виходу до Небес, до Раю.

Дещо інакше постає інтерпретація пекла в романі *«Totenhorn»* (Тотенхорн). Це роман у двох частинах про двох учених – Єжи Лерхе і

^{*} Опосередковано цей мотив також присутній у малій прозі письменника, наприклад, у новелі *«Las Kisieliński»*.

^{**} Piekło nie tylko mnie prześladowało, ale, prawdę mówiąc, pociągało. W Boskiej Komедии Piekło jest frapujące, podczas gdy Raj nie miał dla mnie tej wartości. Ale Nieba pragnąłem. W różnych jego postaciach i aspektach. I może właśnie dlatego Piekło tak mnie prześladowało, że pragnąłem Nieba. Od najwcześniejszych lat, niemal od dzieciństwa, gdy zacząłem patrzeć i myśleć, byłem olśniony, oczarowany, zachwycony światem, aż do zachłyśnięcia się. Dla ludzi zawsze miałem wiele dobrych uczuć, ale nie obchodzili mnie oni w takim stopniu jak otaczający świat (переклад наш, Т.Х.)

^{***} Письменник створює свій інжанровий варіант роману-лабіринту.

Пьотра Мурланда. Лерхе прибуває до Тотенхорну, щоб спокійно проводити свої дослідження. Коли через деякий час зникнення професора стає загадкою для його колег, його учень і заступник – Мурланд – вирушає на пошуки, щоб з'ясувати, що насправді сталося. Відкриваючи поступово правду, йдучи по його сліду, переживаючи ті ж самі ситуації, включаючись у ті ж самі заплутані ситуації й такі самі дилеми.

Сюжет книги – як вказували неодноразово критики в розвідках, присвячених Трухановському – це по суті привід для представлення цілого ряду філософських дискусій і дивовижних візій, занурених в ауру Кафкового всепроникаючого абсурду. Така конструкція створює проблему – за відсутності класичної фабули, тягар повністю лягає на інтерпретатора (читача), завдання якого полягає у точному відтворенні наступних епізодів. Але цей процес не приносить задоволення. Висновки виявляються тривіальними, а навіть претензійними, символіка, що використовується в них, занадто прозора й зрозуміла. Однак у цьому дисонансі очевидна іронія, що – не без допомоги автора – спрямовує нас на правильний шлях прочитання й інтерпретації його творів.

«Totenhorn» (Тотенхорн) – химерне місто, що розташоване десь в центрі "Великої депресії", й яке здалеку схоже на гігантський собор. Це Місто є не лише ілюзорно (на що прозоро вказує його назва) простором Смерті (по суті – це брама царства смерті). Це місто, де відбувається сакральне й інфернальне в своїй суті дійство – смерть єднає небо й пекло. Твір, сповнений поєднання патетичного й комічного, метафізики з банальністю, абстрактної краси мистецтва з фізіологією *організмів*, що спілкуються з цим мистецтвом і які його *виробляють*. Так само, як і герой трилогії «Божі Млини» Адам, герой «Тотенхорну» – Лерхе, зі своїм провідником, блукає моторошними підземеллями Нижнього Собору, Там знаходиться піраміда з мертвих/живих тіл, яка росте століттями. Ці тіла, в рідкісні моменти пробудження «програють» окремі епізоди-сцени з свого життя.

Моторошна пластика й художність образів, створених Трухановським віддаляє його від згаданих вище класиків, з якими його часто порівнюють, що стає своєрідним потужним аргументом на користь його самобутньої творчості. Часто сучасні літературознавці вдаються до інтермедіального аспекту вивчення творчості того чи

іншого письменника. Якщо під цим кутом зору розглянути твори К. Трухановського, то можна побачити неабияку цікаву перспективу в полі інтерпретації через призму схожих прийомів, відомих з великих полотен Гойї, Доре, Жана Поля (*Jean Paul*, Йогана Пауля Фрідріха Рихтера) й інших художників, в творах яких можна зустріти мотиви пекла, смерті, химерних алегорій грішного буття людини.

Парадокс і феномен К. Трухановського можна підсумувати наступним чином: він був занадто фантастичний, занадто ірреальний і гротескний для задоволення прибічників мейнстріму, а в той же час – занадто інтелектуальний та ігноруючий смаки й очікування читачів масової літератури нижнього рівня, щоб стати популярним в межах певного жанру. Занадто оригінальний, щоб вписатися в масове тло літературного обрію й маскульту, а з іншого боку, обравши шлях свідомого зв'язку з окремими творами інших попередників, він зрікся новаторського авторитету. Саме ця парадоксальність і відкриває широкі обрії для наступних досліджень.

Загальний доробок польського письменника становлять такі твори: романна трилогія «*Zatrute studnie*» (*Ulica Wszystkich świętych*, 1936, *Apteka pod Słońcem*, 1938, *Zmowa demiurgów*, 1948, przedmowa K. Czachowski, wyd. łączne 1957); цикл романів «*Młyny Boże*» (*Niepokój*, 1961, *Tyranie*, 1963, *Zdejmowanie masek*, 1965, *Anatomia i mechanizmy Nocy*, cz. 1-2, 1986); романи: *Tais z biedronką, czyli Droga do nieba*, 1957, *Piekło nie zna snu*, 1967, *Zatrzaśnięcie bram*, 1973, *Dzwony piekiel*, 1977, *Tottenham*, 1979; оповідання: *Oratoria nocne*, 1957, *Piękny warkocz Bereniki*, 1959, вибрані твори, видані окремими виданнями: *Całowanie Ziemi*, 1977, *Pocahunek*, 1986.

Окрім цього варті уваги сценічні адаптації творів К. Трухановського: «*Zamek*» (телевізійний спектакль, за перекладом – *Zamek*, 1985); «*Listy do Mileny*» (телевізійний спектакль, за перекладом – *Listy do Mileny*, 1968), «*Listy do Mileny*» – телевізійний спектакль, за перекладом – *Listy do Mileny*, 1973. Телевізійний спектакль за перекладом – «*Ostatni*» 1963, «*Ostatni*» – телевізійний спектакль, за перекладом – *Ostatni* 1972; «*Szwedzka pralka*» (телевізійний спектакль, за перекладом «*Szwedzka pralka*» 1966); *Hrabia Kaliostro* телевізійний спектакль, за перекладом – *Hrabia Kaliostro*.

У 1978 році 8 квітня відбулася прем'єра спектаклю «*Млини Тотенхорну*» (*Młyny Totenhornu*) у Силезькому театрі імені Станіслава

Виспянського в Катовіцах. А Театр польського радіо (Teatr Polskiego Radia) 9 січня 1966 року також здійснив постановку твору «*Pocahunek*» (Поцілунок), а у 1987 – новела «*Las Kisieliński*»^{*} (Кіселінський ліс).

REFERENCES:

1. Åspers K. (1994) Smysl i prednaznaczenie historii/ K. Åspers; per. s nem., Moskva.
2. Babenko L.G., Kazarin Ū.V. (2003) Lingvističeskij analiz hudožestvennogo teksta. Teoriâ i praktika, Moskva.
3. Bartelski Lesław M. Polscy pisarze współcześni 1939-1991: Leksykon. Wyd. Nauk. PWN.
4. Chodźko R. (1980) Pejzaże świadomości. Powieściopisarstwo Kazimierza Truchanowskiego, Białystok, p. 40.
5. Czechowicz J. (1972) Truchanowski i towarzysze, [w]: tegoż, Wyobrażenia stwarzająca. Szkice literackie, wstęp, wybór i oprac. Tadeusz Klak, Lublin 1972, pp. 230-233.
6. Ficowski J., (1996) «Własnowidz i cudotwórca czyli „Ulica Krokodyli” i „Ulica Wszystkich Świętych”, „Sanatorium pod Klepsydrą” i „Apteka pod Słońcem”». „Kresy”, vol.2, pp. 61–73.
7. Gryszkiewicz B. Adam i panienki. Treści fantazmatyczne w „Zatrutych studniach” Kazimierza Truchanowskiego, [w:] Przymierzanie masek, p. 149, 156.
8. Mojsak K. (2010) «Groteska i antropologia w twórczości Kazimierza Truchanowskiego». „Ruch Literacki”, vol 3 (300), pp. 241–254.
9. Mojsak K. (2013) «Polityka, poetyka i „tragizm istnienia”. Cenzorska recepcja cyklu powieściowego Młyn Boże Kazimierza Truchanowskiego». ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS. FOLIA LITTERARIA POLONICA, vol 1 (19), pp. 59-69
10. Lichański J., Z. (2004) Kazimierz Truchanowski – człowiek, pisarz myśliciel. [w:] Przymierzanie masek (Kazimierz Truchanowski w stulecie urodzin), red. Z. Chlewiński, Płock, Samizdat Zofii Łoś, pp. 70-87.
11. Poprawianie masek. (2017) Wokół pisarstwa Kazimierza Truchanowskiego. (Autor: red. Z. Chlewiński), Płock.
12. Rassalski S. (2017) Genialności ludzkie historia najczęściej dostrzega w wiele lat, [w:] Poprawianie masek/wokół pisarstwa Kazimierza Truchanowskiego, Płock, p. 78-101.
13. Truchanowski K. (1977) *Dzwony piekiel* – Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

^{*} Це, до речі, єдиний переклад К. Трухановського українською мовою, здійснений Мариною Рекун й надрукований у 4 числі часопису «Всесвіт» за 1974 рік.